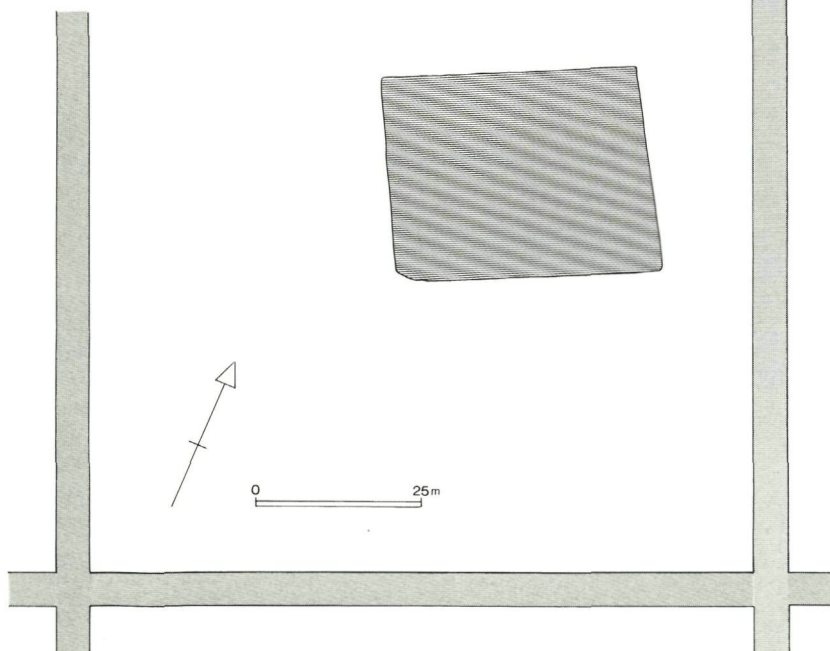
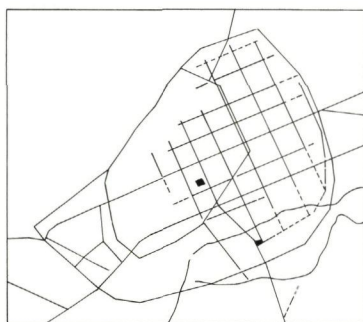

Het oudheidkundig bodemonderzoek aan de Hondstraat te Tongeren (prov. Limburg)

Interimverslag 1989

Alain Vanderhoeven, Geert Vynckier
& Patrick Vynckier

met bijlagen 1-3 en platen 2-4

1 Inleiding

In 1989 besloot de stad Tongeren om op een terrein aan de Hondstraat een administratief centrum met ondergrondse parkeergarages aan te leggen. De gemeentelijke overheid, zelfeigenaar van het terrein, verleende toestemming om, na de afbraak van de bestaande gebouwen en voor de aanvang van de nieuwbouw, gedurende een zestal maanden een noodopgraving te doen. Dat deze onderneming tot een goed einde kon worden gebracht, is te danken aan de samenwerking van het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium met de provincie Limburg (Provinciaal Gallo-Romeins Museum) en de stad Tongeren. De drie instellingen hebben in de periode van juli 1989 tot januari 1990 mensen en/of middelen ter beschikking gesteld. Daardoor was het mogelijk ca. 3/4 van het bedreigde areaal nog te onderzoeken. De dagelijkse leiding was in handen van de auteurs van dit verslag, bijgestaan door hoofdtechnicus W. Thyssen (IAP), die ook voor de conservering en de restauratie van de mozaïek zorgde, en dhr. A. Willems (IAP). De luchtfoto's zijn het werk van dhr. H. Denis (IAP), bijgestaan door de Tongerse brandweer. De tekeningen zijn van Marijke Willaert en Betty Pauly (IAP, buitendienst Tongeren).

1 Ligging van het opgravingsterrein.

Location of the excavated plot into the city plan.

2 Overzicht van het opgravingssterrein.
General view of the excavated area.

Het opgegraven gedeelte heeft een oppervlakte van ongeveer 1200 m² (ca. 30 m x 40 m) en ligt midden in een *insula* (fig. 1 en 2). Die bevindt zich onmiddellijk ten zuiden van de *decumanus maximus* van het Tongerse stratennet, in het westelijk gedeelte van de dambordzone. De oostelijke grens van het terrein ligt ongeveer 10 m ten westen van een NNO-ZZW georiënteerde zijstraat van het dambordplan. De oppervlakte bevindt zich zowel binnen de 2de-eeuwse als de 4de-eeuwse stadsmuur.

Niet alles in de put van ca. 30 m x 40 m kon op dezelfde manier worden onderzocht. Het grootste deel is stratigrafisch opgegraven in een vijftal vlakken. Een strook met een breedte van ongeveer 8 m, gelegen

aan de zuidkant van de werkput, kon slechts in twee vlakken worden onderzocht. Verder ontbrak de tijd om hier alle sporen te doorsnijden en uit te graven. Niettemin zijn ook hier de grote lijnen van de bewoningsgeschiedenis nog vastgelegd.

2 De stratigrafische opbouw van het terrein

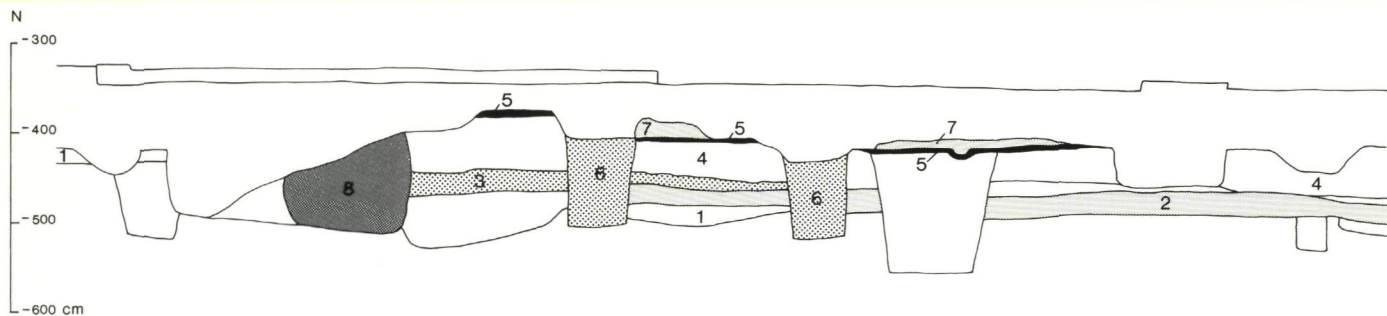
Om een goed beeld te kunnen schetsen van de verschillende bewoningsfasen die elkaar hebben opgevolgd in de Romeinse tijd, kunnen we het best een beroep doen op het lagenpakket dat in het oostelijk putwandprofiel bewaard is gebleven (fig. 3-4).

3 Oostelijk putwandprofiel:

- 1: brandlagen;
- 2: vloerbeton;
- 3: mortel;
- 4: uitbraaksporen en mortellaag van periode 3;
- 5: uitbraaksporen van periode 4.

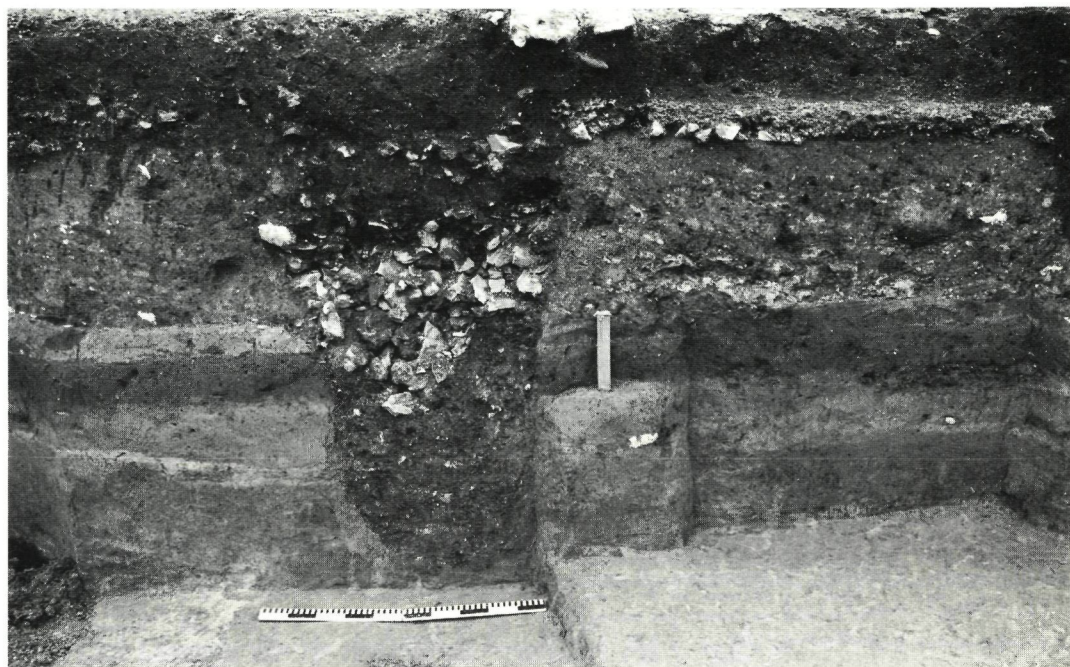
Eastern section:

- 1. burned debris;
- 2. concrete;
- 3. mortar;
- 4. robber trenches and mortar layer of period 3;
- 5. robber trench of period 4.

4 Zuidelijk deel van het oostelijk putwandprofiel.
Southern part of the east section.

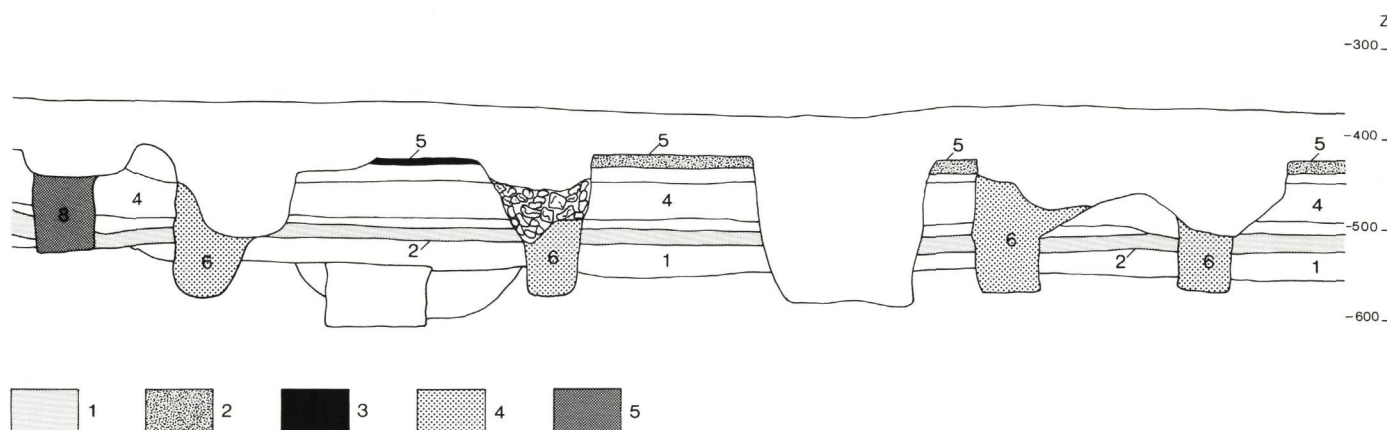

Het oorspronkelijke oppervlak, zoals dat door de eerste bewoners aan het eind van de 1ste eeuw v.Chr. of het begin van de 1ste eeuw n.Chr. werd betreden, helde vanuit het noorden lichtjes naar beneden in zuidelijke richting. Nu nog is in het oostelijk putwandprofiel in de onderste lagen een niveauverschil te zien tussen het meest noordelijk en het meest zuidelijk gedeelte. Het gaat om een verschil van bijna een meter (fig. 3: 1). Dit moet destijds echter niet ervaren zijn als te hinderlijk om op deze plek te gaan wonen, aanvankelijk althans, want omstreeks het midden van de 1ste eeuw of iets daarvoor heeft men besloten het terrein over een vrij grote oppervlakte te egaliseren. In het noordelijk ge-

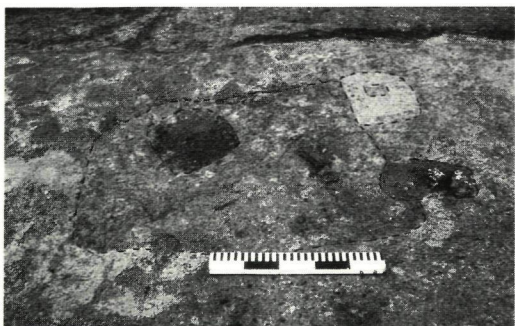
deelte werd daarvoor het lagenpakket uit het begin van 1ste eeuw afgegraven, in het zuidelijk deel werd de lichte depressie daarentegen kunstmatig opgehoogd. Op dit nieuw aangelegde, horizontale loopvlak heeft men dan gewoond tot 69/70. Het wordt afgedekt door een dikke brandlaag (fig. 3: 2). Het gaat om een karakteristieke laag die zowat overal in de Tongerse ondergrond aan het licht is gekomen en traditioneel in verband wordt gebracht met de Batavenopstand van 69/70¹.

Het is mogelijk dat daarna het terrein een tijdlang braak heeft gelegen. Hoe dan ook, aan het einde van de 1ste eeuw of het begin van de 2de eeuw wordt er voor het eerst een steenbouw opgericht. Op de

1 Vanvinckenroye 1985, 40; Vanderhoeven, e.a. 1987, 133 en 1991a, 110-111.

5 *Middenstaander van periode 1B die een paalkuil van periode 1A doorsnijdt (vlak en doorsnede).*

Central post of period 1B dividing a post-hole of period 1A (plan and section).

brandlaag is op vele plaatsen een laag gele mortel zichtbaar die het bouwniveau aangeeft (fig. 3: 3). Alvorens de vloeren zijn aangelegd, heeft men echter binnenskamers op vele plaatsen nog een ophogingspakket aangebracht (fig. 3: 4). Het valt op dat tussen de diverse vloeren nog steeds niveauverschillen bestaan, dalend van noord naar zuid. In de noordelijke, hoger gelegen vertrekken bestonden de vloeren uit dunne mortellagen, in de zuidelijke, lager gelegen kamers was een dikke laag vloerbeton gelegd (fig. 3: 5). De uitbraaksporen van deze eerste steenbouw laten zich goed identificeren aan de hand van de karakteristieke gele mortel (fig. 3: 6). Op enkele plaatsen wordt het loopvlak van deze constructie afgedekt door een brandlaag, die dateert van kort na het midden van de 2de eeuw (fig. 3: 7).

Na deze tweede brand wordt een nieuwe steenbouw aangelegd. Ditmaal heeft men rode mortel gebruikt, die nog veelvuldig in de uitbraaksporen werd aangetroffen (fig. 3: 8). Vloerniveaus van dit nieuwe gebouw uit de tweede helft van de 2de en 3de eeuw zijn niet bewaard gebleven. In de late middeleeuwen heeft men het terrein op ingrijpende wijze geëgaliseerd. Daardoor zijn niet alleen deze vloeren maar ook eventuele 4de-eeuwse en middeleeuwse lagen verloren gegaan. Het huidige loopvlak van het terrein lag - vóór de opgraving begon - bijna twee meter lager dan dat van de omliggende percelen.

Samenvattend kunnen we zeggen dat de stratigrafie van het terrein ons geleerd heeft dat er voor de brand van 69/70 minstens twee verschillende woonniveaus met verschillende houtbouwfasen hebben bestaan. Twee steenbouwfasen dateren van na die brand. De eerste daarvan is op haar beurt kort na het midden van de 2de eeuw in vlammen opgegaan. Deze periodisering zal hieronder nog worden verfijnd aan de

hand van een analyse van de gebouwstructuren. Op dit ogenblik zijn nog niet alle vondsten uit de talrijke lagen en kuilen gedetermineerd, zodat ze nog niet in de beschouwingen over de chronologie ter sprake kunnen komen.

3 Het gebouwenbestand

3.1 PERIODE 1A

Het oudste opgegraven constructiespoor is een rij paalkuilen in de noordoosthoek van het terrein (plan 1: 1). Een absolute datering van deze palenrij is niet mogelijk. Wel is het zo dat één van de paalkuilen wordt doorsneden door een paalkuil van de volgende bouwphase, die we in de laat-Augusteïsche en Tiberische tijd kunnen dateren (zie verder periode 1B). Aangezien het om slechts één enkele rij palen gaat, kan ook niets worden gezegd over de aard van de constructie. De rest van het gebouw ligt mogelijk buiten het opgravingsterrein, ten noorden van de noordelijke putrand. Tenslotte valt het ook nog op dat de oriëntatie van de palenrij enigszins afwijkt van die van het stratennet.

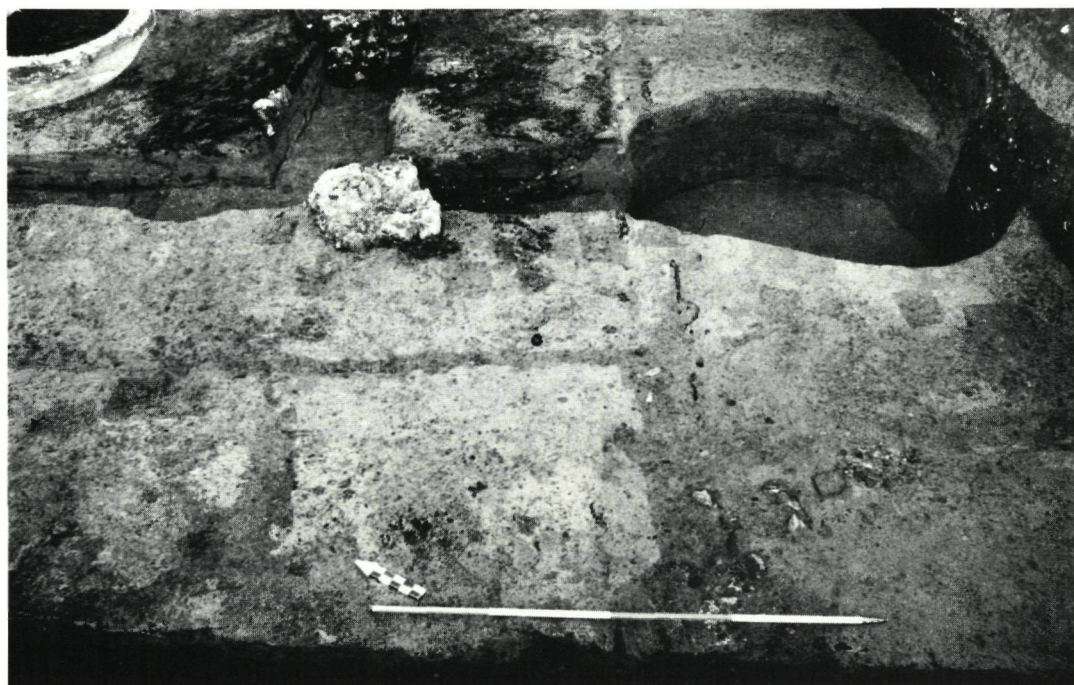
3.2 PERIODE 1B

Uit de laat-Augusteïsche en Tiberische tijd dateert de eerste duidelijke plattegrond van het opgravingsterrein. Het gaat om een rij van vier paalkuilen, de zgn. middenstaanders van een tweeschepig woonstalhuis van het type Alphen-Ekeren ² (plan 1: 2 en fig. 5). De noordelijke wandpalen zijn niet aangetroffen omdat ze waarschijnlijk buiten het opgegraven areaal liggen. Van de zuidelijke wandpalen is ook niets teruggevonden, mogelijk omdat het terrein in de daarop volgende periode tot aan de lijn van de

² De Boe 1988; Slofstra 1991.

6 *Standsporen voor fun-
deringsbalken van periode
2.*
Traces of sill-beams of period
2.

middenstaanders is geëgaliseerd (zie verder periode 2). Wel tekende zich, iets ten zuiden van de plek waar we de zuidelijke wand vermoeden, nog de bodem van een greppel af (plan 1: 3). We weten ook niet of we de volledige lengte van het gebouw hebben vastgelegd. Naar het westen kan de rij middenstaanders doorlopen buiten het opgravingsareaal, naar het oosten heeft een kelder uit een latere bouwfase alle oudere sporen vernield.

Net zoals voor de palenrij van de vorige periode wijkt de as van het gebouw wat af van de oriëntatie van het Tongerse dambordplan. Ofwel komt dat doordat het woonstalhuis enigszins van de straatkant verwijderd stond, ofwel omdat het stratennet in de buurt in die tijd nog niet volledig was ontwikkeld. De constructie stond wel met de smalle zijde gericht naar de dichtstbijzijnde NNO-ZZW georiënteerde zijstraat. Het gebouw bevond zich in de noordoosthoek van het opgravingsterrein. In het zuiden zijn een tweetal greppels aangetroffen, die eveneens in deze periode kunnen worden gedateerd (plan 1: 4 en 5). Mogelijk staan ze in verband met een vroege erfafbakening. Gelijkaardige tweeschepige woonstalhuizen uit de pre-Claudische tijd zijn de afgelopen jaren te Tongeren ook op een ander opgravingsterrein, gelegen aan de hoek van de Kielenstraat en de Predikherenstraat, aan het licht gekomen³.

In het onderdeel over de stratigrafie is er al op gewezen dat aan het begin van de 1ste eeuw het terrein enigszins van noord naar zuid naar beneden helde. In de volgende periode zal die lichte helling weggewerkt worden.

3.3 PERIODE 2

Deze periode bevat alle constructiesporen die we stratigrafisch kunnen plaatsen tussen de egalisatie van het terrein in de Claudische periode en de brandlaag van 69/70. Afgaande op de oriëntatie kunnen we twee soorten rijen van paalkuilen onderscheiden.

Een eerste reeks palenrijen wijkt nog af van de oriëntatie van het stratennet (plan 1: 6 tot 14). Chronologisch zijn ze van na de nivellering van het terrein. Een aantal doorsnijdt sporen van de vorige periode 1B, zowel middenstaanders in het noordelijk deel (plan 1: 6 en 7) als greppels in het zuidelijk gedeelte van het opgravingsareaal (plan 1: 9 en 10). Omgekeerd wordt een beperkt aantal van deze paalkuilen weer doorsneden door hierna te bespreken vóór-Flavische palenrijen, die wel de oriëntatie van het dambordplan volgen (plan 1: 8 en 12). Tenslotte moeten we voor de rijen, waarvoor geen stratigrafische overlapping met andere sporen bestaat, rekening houden met de mogelijkheid dat ze nog tot

3 Vanderhoeven *e.a.* 1991a, 109-110 en 1991b.

periode 1A of 1B behoren (plan 1: 11, 13 en 14). Nergens laten ze zich reconstrueren tot een gebouw. Het lijken allemaal enkelvoudige lijnen te zijn, zodat hun interpretatie misschien wel elders moet worden gezocht. Misschien zijn het delen van omheiningen geweest, of hebben ze iets te maken gehad met een oud perceleringssysteem. Overigens zijn er heelwat gelijkwaardig georiënteerde palen die niet tot rijen kunnen worden gereconstrueerd.

Een tweede groep van palenrijen en greppels respecteert wel de oriëntatie van het stratennet (plan 1: 15 tot 30). De meest in het oog springende rij bestaat uit een zevental palen die waarschijnlijk de noordelijke buitenwand van een houten gebouw aangeeft (plan 1: 15). Ten zuiden van deze wand zijn een aantal standsporen van funderingsbalken aan het licht gekomen, die eveneens aan dit gebouw kunnen worden toegeschreven (plan 1: 16 en fig. 6). Deze balken dienden allicht als fundering voor de binnenwanden. Grote delen van het gebouw ontgaan ons echter, o.m. omdat de constructie in oostelijke en zuidelijke richting buiten het onderzochte terrein verder lijkt te lopen. Op enkele plekken zijn tegen de sporen van de funderingsbalken nog resten van de leemwand en een bepleistering bewaard gebleven (fig. 7).

Ten noorden van dit gebouw blijken nog meerdere andere constructies gestaan te hebben. Ten noordwesten tekenen zich meerdere rijen af, zowel noord-zuid (plan 1: 21 tot 23) als oost-west (plan 1: 17 tot 20) verlopend. Deze zone is helaas zwaar verstoord door een latere kelder, zodat we geen plattegrond kunnen reconstrueren. Uit de oversnijdingen blijkt echter toch nog dat er wel drie of misschien wel vier bouwfasen zijn geweest. Ten noordoosten is een dubbele rij paalkuilen, eveneens met oversnijdingen, zichtbaar (plan 1: 24 en 25). Mogelijk hebben we hier te doen met de westwand van een gebouw, dat in oostelijke richting verder liep tot aan de straatzijde.

In de zone tussen beide, hierboven beschreven palenconfiguraties zijn nog enkele rijen kleine, ronde en aangepunte paaltjes gevonden (plan 1: 26 tot 28). Het gaat hier naar alle waarschijnlijkheid niet om onderdelen van gebouwen maar eerder om delen van afsluitingen. Tenslotte moet er nogmaals op worden gewezen dat heelwat individuele palen niet tot lijnen kunnen

7 Funderingsbalk van periode 2 met sporen van een leemwand en bepleistering.

Sill-beam of period 2 with traces of daub and wall painting.

worden samengebracht. Alle hierboven beschreven constructies zijn afgedekt door de brand- en puinlaag van 69/70.

Een laatste reeks palenrijen dateert van na de brand van 69/70 (plan 1: 31 tot 35). Deze rijen lopen op opvallende wijze parallel aan uitbraaksporen van de latere steenbouwfasen. Het lijkt er dan ook op dat we hier te doen hebben met houten voorlopers van deze stenen constructies. Eventueel kan ook worden gedacht aan stellingen uit de tijd van de aanleg van de steenbouw. Tenslotte dateren ook de twee greppels in het uiterste noordwesten van de opgravingsput van de periode van na 69/70 (plan 1: 36 en 37). De meest westelijke greppel wordt op zijn beurt oversneden door enkele palen en balken (plan 1: 38). Al deze elementen horen echter al thuis in de volgende perioden 3 en 4.

3.4 PERIODE 3

Ergens in het laatste kwart van de 1ste eeuw wordt voor het eerst een steenbouw op het terrein opgericht. De *terminus post quem* is in elk geval de brandlaag van 69/70. Over bijna het gehele oostelijke gedeelte van de opgravingsput is deze laag immers afgedekt met gele mortel, die het bouwniveau van de eerste steenbouw aangeeft. Zoals vermeld in de vorige paragraaf is het mogelijk dat voor dit metselwerk een houten variant van deze eerste stenen constructie op het terrein heeft gestaan. De *terminus ante quem* voor deze bewoning is een tweede brandlaag, die grofweg dateert van de

tweede helft van de 2de eeuw. Als deze brand overeenkomt met de brandsporen die we de afgelopen jaren elders in de stad hebben aangetroffen, is ze van kort na het midden van de 2de eeuw ⁴.

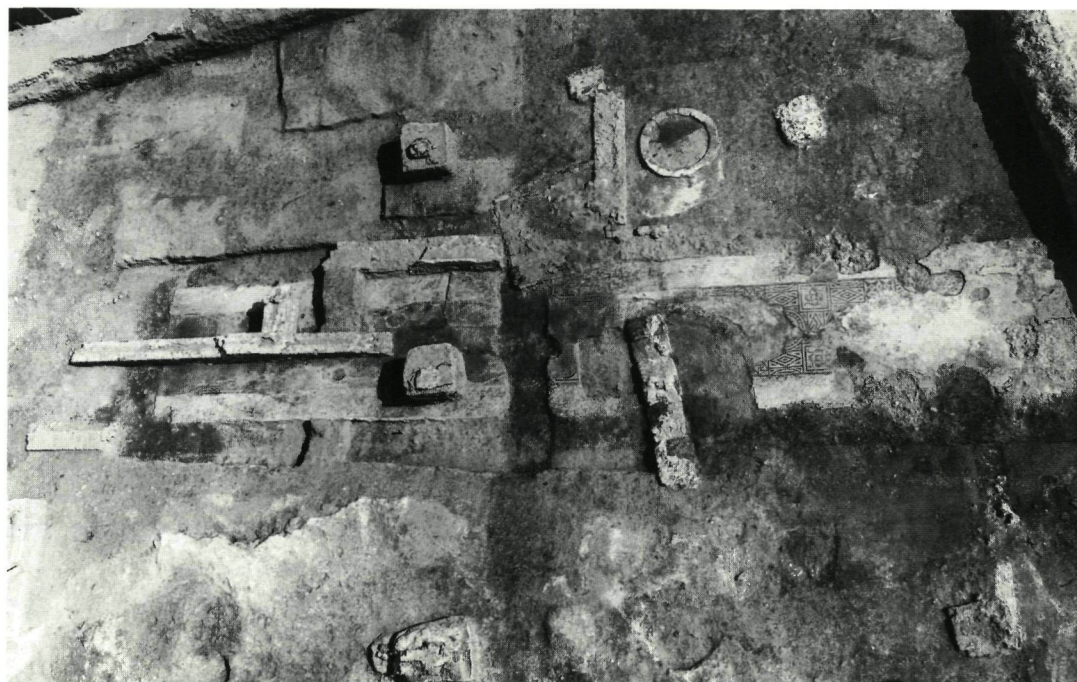
De plattegrond van deze eerste steenbouw is onvolledig (plan 2 en fig. 8). We hebben alleen een overzicht van het achterste gedeelte van het gebouw. Het gedeelte dat langs de Romeinse zijstraat stond, valt buiten de voor onderzoek toegankelijke zone. Het geheel lijkt te hebben bestaan uit een reeks vertrekken rond een centrale open binnenplaats met een galerij aan de achterkant. De bouw moet min of meer vierkant geweest zijn en is, te oordelen naar de gebruikte mortel, in één keer tot stand gekomen. Het geeft de indruk een zuiver residentieel gebouw te zijn geweest, al ontbreken aanwijzingen voor een hypocaustsysteem of een badgebouw, twee elementen die men doorgaans in een stenen Romeinse stadswoning mag verwachten.

Van de muren is 90% tot in de fundering uitgebroken. Toch was het gemakkelijk de uitbraaksporen te onderscheiden van die van de volgende steenbouw (zie verder periode 4), dankzij de karakteristieke gele mortelfragmenten. De funderingsgreppels waren overal dwars doorheen de vóór-Flavische lagen tot op de natuurlijke ondergrond uitgegraven. Daar waar zich oude kuilen in de ondergrond bevonden, is men

zelfs extra diep gegaan, op sommige plaatsen tot bijna twee meter onder het 2de-eeuwse loopvlak. De greppels waren opgevuld met blokken vuursteen, onderaan in los verband, bovenaan gemengd met gele mortel (fig. 9). De bewaarde muurgedelen hebben nog enkele interessante details aan het licht gebracht over de bouwtechniek (plan 2: 1 en 2). Zo is het enige stukje bewaard metselwerk van een buitenmuur nog met een dun laagje witte mortel bedekt (plan 2: 1). Allicht is dat destijds overal zo geweest. Op twee plekken konden we vaststellen dat de muren in feite slechts sokkelmuren waren voor een hout-lemen bovenbouw (plan 2: 1 en 2). Er was duidelijk een gladgestreken mortellaag zichtbaar. Die kan alleen zo bewaard zijn gebleven als de rest van de muur in een niet duurzaam materiaal was gebouwd i.p.v. met metselwerk. Bovendien was op één plek nog te zien hoe de bepleistering van de binnenwand een 15-tal cm hoger doorliep zonder dat er een spoor van de gele mortel aan de achterkant was te zien (plan 2: 2 en fig. 10). Een laatste aanwijzing dat de woning van periode 3 bestond uit een combinatie van steen- en houtbouw vonden we op de binnenplaats terug (plan 2: 3). Onder de brandlaag kwamen daar enkele *in situ* verkoolde funderingsbalken aan het licht. Tenslotte moet hier nog worden gemeld dat tussen het bouwpuin van de eerste steenbouwfase een

8 Overzicht van de uitbraaksporen en muurfragmenten van de eerste steenbouw (periode 3).

General view over robber trenches and walls of the first stone-built house (period 3).

4 Vanderhoeven *e.a.* 1987, 134 en 1991a, 113.

tweetal zuilfragmenten is weergevonden. Ze lagen zeker niet meer *in situ*. Mogelijk maakten zij deel uit van de galerij aan de achterkant of van het niet zichtbare gedeelte van het gebouw aan de straatzijde.

Op enkele plekken zijn nog een aantal vloerfragmenten van deze eerste steenbouw bewaard gebleven. Daarop is reeds gewezen bij de bespreking van de stratigrafie. Merkwaardig is allereerst dat men na het metselen van de muren het niveau binnenskamers heeft opgehoogd, tot meer dan een halve meter boven het bouwniveau. Pas daarop zijn dan de eigenlijke vloeren aangelegd. In het noordelijk gedeelte heeft men daarvoor mortellaagjes met een dikte van 2 à 3 cm gebruikt (plan 2: 4). In één vertrek ging het om een grijze mortel, in een ander om rode. In het vertrek met de grijze mortel is overigens de enige bewaard gebleven haard aangetroffen (plan 2: 5 en fig. 11). Hij was gemaakt van stukken dakpan. In het zuidelijk gedeelte van het gebouw zijn in een viertal vertrekken overblijfselen van vloerbeton aangetroffen (plan 2: 6). De dikte was gemiddeld 15 cm. De best bewaarde vloer lag echter in de galerij aan de achterkant van het gebouw (plan 2: 7). Daar is over een oppervlakte van ca. 3 m bij ca. 19 m nog ongeveer een kwart van een mozaïekvloer bewaard gebleven. Aangezien het hier om een voor Tongeren eerder uitzonderlijke vondst gaat, zal zij aan het einde van dit verslag in een aparte paragraaf worden besproken. Waarschijnlijk is van dit mozaïek zoveel overgebleven omdat het op een veel lager niveau lag dan de overige vloeren. Overigens is het opvallend dat het niveau van het loopvlak binnen de vertrekken trapsgewijs van kamer tot kamer zakt van noord naar zuid.

9 Doorsnede van een fundering van de eerste steenbouw (periode 3).

Section of a foundation of the first stone-built house (period 3).

3.5 PERIODE 4

Na het afbranden van het gebouw van periode 3 wordt in de tweede helft van de 2de eeuw een nieuwe steenbouw opgericht (plan 2 en fig. 12). Hoelang deze constructie in gebruik is gebleven, is niet duidelijk. In een kuil op de bodem van een kelder, die van dit gebouw deel heeft uitgemaakt, is nog 4de-eeuws materiaal gevonden. Mogelijk heeft een gedeelte van deze tweede steenbouw tot in de laat-Romeinse tijd dienst gedaan. Het terrein ligt in elk geval nog binnen de 4de-eeuwse omwalling. Constructies die specifiek voor de 4de eeuw zijn, hebben we echter nergens aangetroffen. Waarschijnlijk is dit een gevolg van de

10 Muurfragment met bepleistering van de eerste steenbouw (periode 3).

Wall fragment with mural painting of the first stone-built house (period 3).

11 Haard van de eerste steenbouw (periode 3).

Hearth of the first stone-built house (period 3).

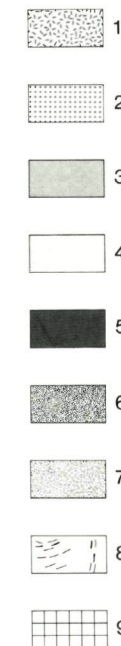
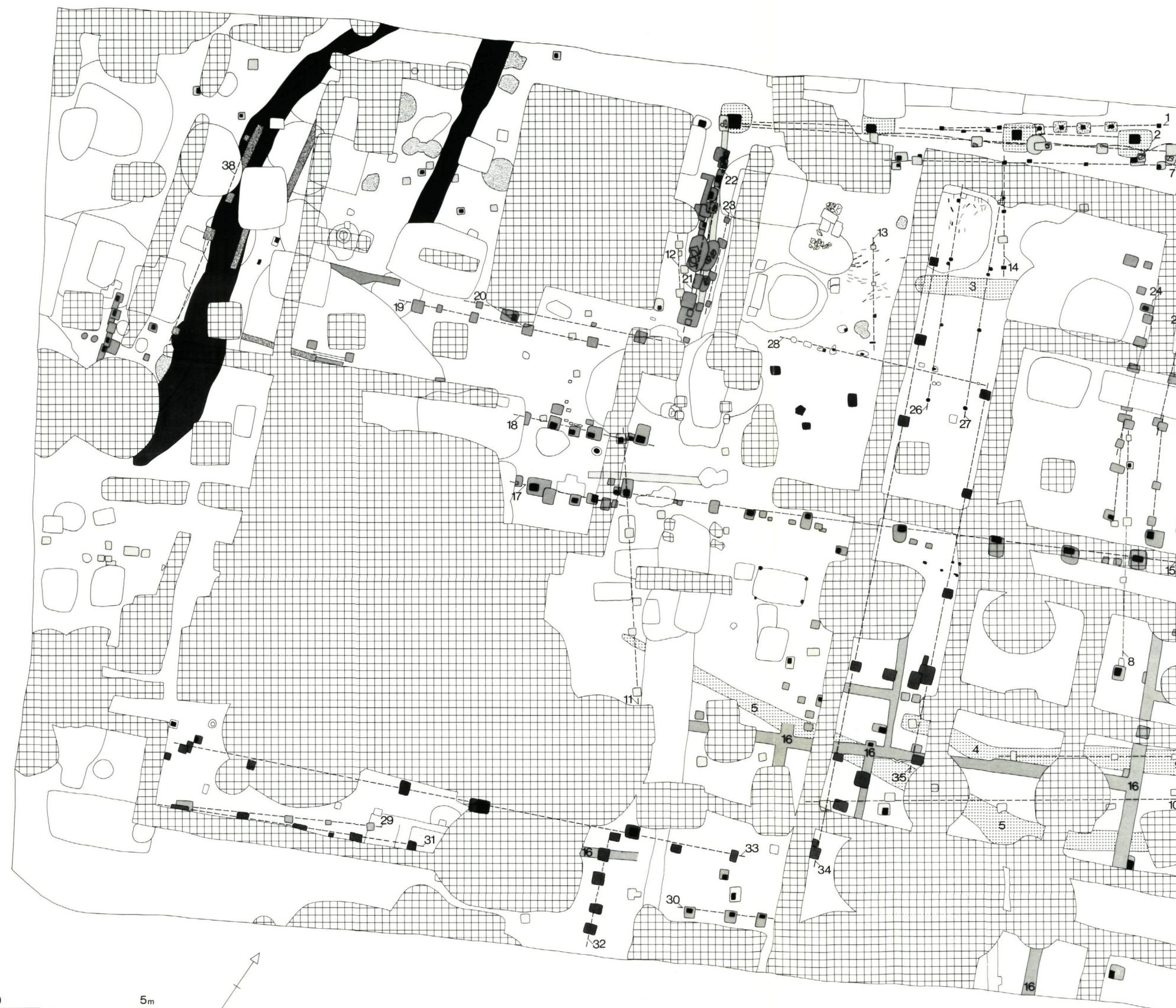
Plan 1

Overzichtsplan van de houtbouwsporen.

- 1: periode 1A;
- 2: periode 1B;
- 3: periode 2: palenrijen met een oriëntatie volgens het stratenet;
- 4: periode 2: palenrijen met een afwijkende oriëntatie;
- 5: periode 3-4;
- 6: periode 4;
- 7: brandvlekken;
- 8: vóór-Flavische spitsporen;
- 9: recentere sporen (Romeins, middeleeuws en recent).

General plan of the wooden structures:

- 1: period 1A;
- 2: period 1B;
- 3: period 2: rows of post holes perpendicular or parallel to the grid of streets;
- 4: period 2: rows of post-holes with deviating orientation;
- 5: periods 3-4;
- 6: period 4;
- 7: fire-traces;
- 8: traces of spade cuts;
- 9: posterior traces (Roman, medieval and recent).

Plan 2

Overzichtsplan van de steenbouwsporen.

- 1: uitbraaksporen van periode 3;
- 2: uitbraaksporen van periode 4;
- 3: uitbraakspoor van periode 3 of 4;
- 4: verkoalde funderingsbalken;
- 5: vloeren van periode 3;
- 6: hypocaustfundering van periode 4;
- 7: hypocausttegels en dakpannen;
- 8: recentere sporen (middeleeuwen en recent).

General plan of the stone-built constructions:

- 1: robber trenches of period 3;
- 2: robber trenches of period 4;
- 3: robber trench of period 3 or 4;
- 4: carbonized sill-beams;
- 5: floors of period 3;
- 6: hypocaust foundation of period 4;
- 7: hypocaust- and roof tiles;
- 8: posterior traces (medieval and recent).

12 *Funderingen en uitbraaksporen van het achterste gedeelte van de tweede steenbouw (periode 4).*

Foundations and robber trenches of the rear part of the second stone-built house (period 4).

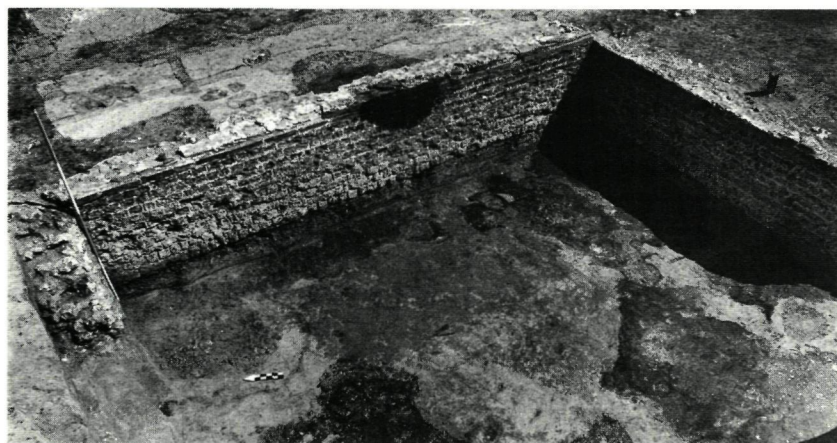

ingrijpende nivelleringswerken uit de late middeleeuwen.

Het oostelijk gedeelte dat onmiddellijk aan de Romeinse straat grensde, valt buiten de werkput en ontgaat ons. Het achterste gedeelte valt uiteen in een drietal onderdelen. De oudste kern, die waarschijnlijk buiten de opgegraven zone in oostelijke richting tot aan de straatkant verder liep, was met rode mortel gemetseld. Het gaat om een rechthoekig gebouw dat lijkt te bestaan uit een opeenvolging van kamers en gangen. In een tweede fase is achteraan een bijgebouw toegevoegd. Men heeft daarvoor een andere, grijze mortelsoort gebruikt. Het bijgebouw bestaat uit enkele vertrekken en een galerij aan de zuidkant. De

13 *Keldermuur van de tweede steenbouw (periode 4).*

Cellar wall of the second stone-built house (period 4).

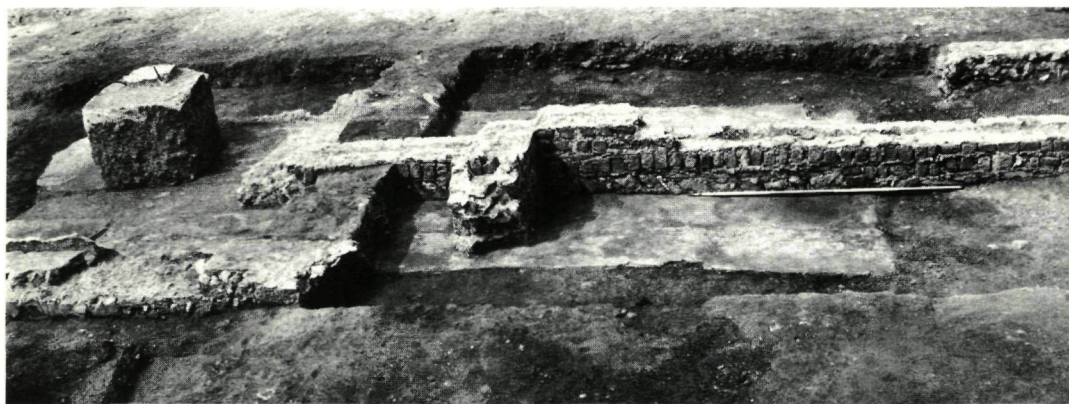

achterste buitenmuur ervan heeft niet dezelfde oriëntatie gehad als de rest van het gebouw. In een derde fase tenslotte werd in dat bijgebouw nog een kelder ingepast, waarvan de muren met weer een andere, eveneens grijze mortelsoort zijn gemetseld (fig. 13). In tegenstelling met de vorige steenbouw is deze dus in meerdere stadia tot stand gekomen.

Met uitzondering van één element, dat rechtstreeks op de mozaïekvloer van de vorige steenbouw is gezet (plan 2: 8 en fig. 14), zijn alle muren ook nu weer tot in de fundering uitgebroken. De funderingen reiken, zoals dat voor het gebouw van periode 3 al gebruikelijk was, overal tot aan de natuurlijke ondergrond. De uitbraaksporen van deze constructie kunnen we goed van die van de vorige onderscheiden door de karakteristieke rode en grijze mortelfragmenten. Verder heeft men zowel in het bewaarde metselwerk als in de funderingen, naast verse vuursteen, ook oud bouwpuin en dakpanfragmenten verwerkt. Een gedeelte van de funderingen was zelfs met kiezel gevuld. Tussen het bouwpuin dat in de kelder was gestort, zaten enkele zuilfragmenten. Als ze niet van een 4de eeuwse constructie zijn, kunnen ze alleen maar tot dit gebouw hebben behoord.

Het loopvlak van periode 4 is nergens bewaard gebleven. Wel hebben we enkele indirecte aanwijzingen voor het vermoede-

14 Muur van de tweede steenbouw (periode 4) op de mozaïekvloer van de eerste steenbouw (periode 3).

Wall of the second stone-built house (period 4) on the mosaic floor of the first stone-built house (period 3).

lijke niveau waarop zich de vloeren ooit hebben bevonden. Zo denken wij in het achterste gedeelte van de oudste kern van het gebouw nog de overblijfselen te hebben aangetroffen van een hypocaust (plan 2: 9). In die zone zijn gedeelten van een fundering van vuursteen- en dakpanfragmenten weergevonden, gedeeltelijk overdekt met een grijswitte mortellaag. Op sommige plaatsen was die mortellaag nog meer dan 5 cm dik. Het is ook alleen in deze zone dat tijdens de opgraving een aantal hypocausttegels en *tubuli*-fragmenten zijn aangetroffen (fig. 15). We moeten evenwel toegeven dat geen enkele hypocausttegel nog op zijn plaats lag. Maar het samen voorkomen van de mortellaag en de concentratie van hypocausttegels is toch een sterke aanwijzing. Als dit werkelijk de onderkant van een hypocaust is, dan moeten we het eigenlijke loopvlak minstens een halve meter hoger reconstrueren. Dat zou dan in overeenstemming zijn met een tweede aanwijzing. Het hoogste niveau, waarop de kelderdermuur bewaard is gebleven, vertoont immers nog net de aanzet van een nis (plan 2: 10). De kelderdermuur en bijgevolg het loopvlak van de kamer erboven moeten dan ook minstens een halve meter hoger zijn geweest.

Aan het einde van dit overzicht van de verschillende constructiesporen dient nog gewezen te worden op het uitbraakspoor van een muur in het zuidwestelijk gedeelte van de opgravingszone. Deze muur sluit bij geen van beide hierboven beschreven stenen gebouwen aan. Mogelijk maakte hij deel uit van een derde steenbouw. Mogelijk ook was het alleen maar een scheidingmuur tussen twee percelen. Verschillende oudere palenrijen die parallel aan de muur

lopen, wijzen erop dat hij in elk geval houten voorlopers heeft gehad.

4 Het mozaïek van de eerste steenbouw (periode 3)

De mozaïekvloer waarvan we nog een aanzienlijk gedeelte in de galerij aan de achterkant van de eerste steenbouw hebben aangetroffen, is de eerste die in Tongeren tijdens een archeologische opgraving aan het licht werd gebracht (plan 3, fig. 16 tot 27, pl. 2-4). Wel heeft het Provinciaal Gallo-Romeins Museum in de loop der jaren een vijftal kleine fragmentjes verworven. Maar die kunnen voor ons nog slechts een aanwijzing zijn dat even zoveel mozaïekvloeren de afgelopen jaren te Tongeren n.a.v. bouwwerkzaamheden vernield werden en daardoor definitief verloren zijn gegaan ⁵.

5 Stern 1960, 21-22.

15 Mortelfundering en hypocausttegels van de tweede steenbouw (periode 4).

Mortar floor and *pilae* tiles of the second stone-built house (period 4).

16 *Gedeelte van de mozaïekvloer van de eerste steenbouw (periode 3).*

Part of the mosaic floor of the first stone-built house (period 3).

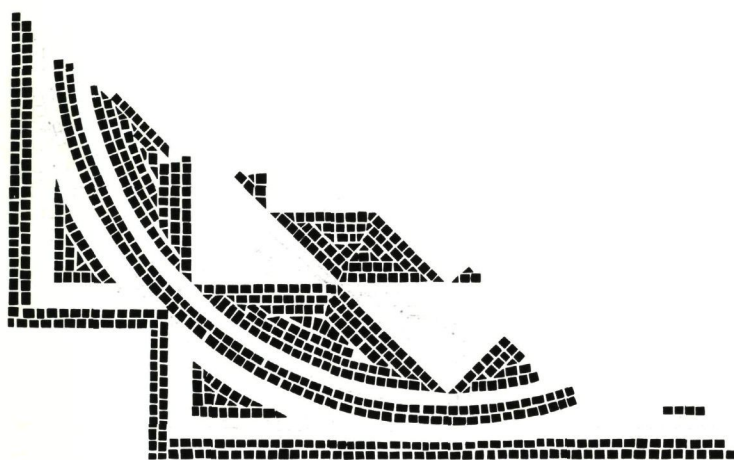
De gang waarin de mozaïek lag, was ca. 3 m breed en ca. 19 m lang. Van de originele vloer is in de loop der tijden veel verdwenen (plan 3: A). Reeds ten tijde van de bewoning van het gebouw zelf moeten er al grote stukken afgesleten zijn geweest, vooral van het centrale gedeelte. Op een gegeven ogenblik heeft men zelfs besloten wat nog overbleef met een dunne, lichttroze mortellaag af te dekken. Waarschijnlijk waren teveel steentjes aan het loskomen. Het is niet uitgesloten dat men op dat moment de centrale medaillons, waarvan we vermoeden dat ze figuratieve motieven bevatten, eruit heeft gelicht, om ze elders te kunnen herbruiken. Dat zou verklaren waarom het middengedeelte bijna in zijn geheel verdwenen is. Toen na het afbranden van het gebouw een nieuwe steenbouw werd opgericht, zijn weer stukken verloren gegaan. Eén van de funderingen van de tweede steenbouw is dwars door de vloer gegraven. Een andere muur is op de vloer zelf gemetseld. Er zijn zelfs aanwijzingen dat een deel van de vloer, samen met het onderste gedeelte van een bijhorende muur, als kuip voor het aanmaken van mortel voor de tweede steenbouw is gebruikt. Na de Romeinse tijd is wat overbleef lange tijd intact gebleven. In de late middeleeuwen zijn in het zuidelijk gedeelte van de vloer echter weer grote stukken verloren gegaan bij het graven van funderingen. Tenslotte heeft

een betonnen pijler van vóór de tweede wereldoorlog nog veel schade aangericht in het centrale gedeelte. Uiteindelijk was ca. 3/4 van het originele mozaïek vernield toen de opgraving begon.

Ondanks het feit dat van de oorspronkelijke vloer slechts een kwart is overgebleven, is het toch nog goed mogelijk het decoratieschema te reconstrueren (plan 3: B). Dat komt doordat het mozaïek met geometrische motieven is opgebouwd. Bovendien zijn die motieven symmetrisch volgens een lengteas neergelegd. Links en rechts zijn spiegelbeeld van elkaar. Zo kan men wat links ontbreekt met behulp van het rechter gedeelte aanvullen of omgekeerd. Elke aanvulling op de reconstructietekeningen kan dan ook verantwoord worden, hetzij op basis van bewaarde gedeelten, hetzij door het logisch voortzetten van elders op de vloer waargenomen patronen. Gedeelten die ons echter ontsnappen zijn wit gelaten. Slechts tweemaal hebben we ons aan een speculatieve reconstructie gewaagd, die op meer is gebaseerd dan het zuiver waarneembare: éénmaal voor de opvulling van het enige bewaard gebleven, geometrisch versierde, centrale medaillon (fig. 17) en éénmaal bij het over de gehele lengte herhalen van het motief dat de centrale medaillons van elkaar scheidt (plan 3: B en fig. 19).

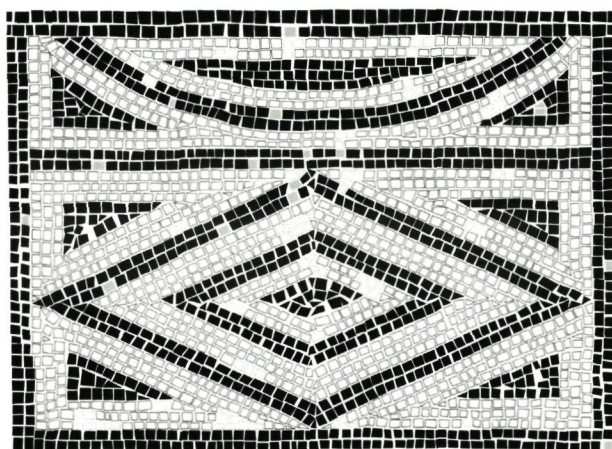
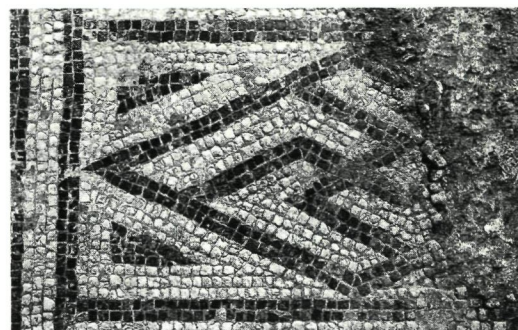
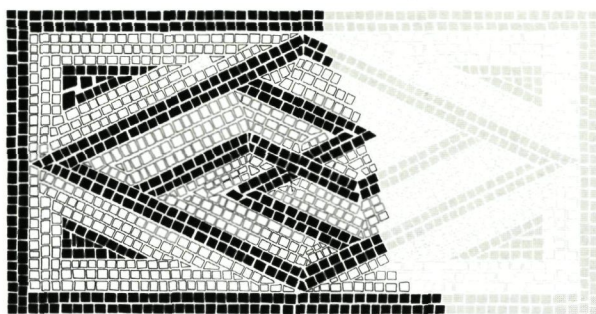

17 *Cirkelvormig paneel met geometrische opvulling. Sch. 1:8.*
Circular panel with geometric motif. Scale 1:8.

18 *Cirkelvormig paneel met vermoedelijk een figuratieve opvulling. Sch. 1:8.*
Circular panel with a presumed figurative ornament. Scale 1:8.

19-20 Rechthoekige panelen met swastika- en ruitmotief. Sch. 1:8.

Rectangular panels with fylfot and lozenge. Scale 1:8.

21 Vierkant paneel met rechtlijnig geometrisch motief. Sch. 1:8.

Square panel with rectilinear geometric motif. Scale 1:8.

Bij de beschrijving van de mozaïek hebben we ons zo goed mogelijk gehouden aan de richtlijnen zoals die voorgesteld worden in het repertorium van geometrische mozaïekmotieven ⁶. Jammer genoeg bevat het eerste deel daarvan alleen maar de lineaire composities en de zich herhalende oppervlaktecomposities. Ons mozaïek bestaat echter hoofdzakelijk uit gecentraliseerde, enkelvoudige oppervlaktecomposities, waarvan het overzicht voor het nog te

publiceren tweede deel is aangekondigd. We konden daarvoor echter enigszins terugvallen op de oudere editie van het repertorium, die wel alle soorten composities bespreekt ⁷. Toch hebben we ons bij de beschrijving enige vrijheid veroorloofd, niet alleen omdat sommige gedeelten alleen maar fragmentair bewaard zijn, maar ook omdat ons mozaïek door zijn langgerekte vorm, ca. 19 m lang en slechts ca. 3 m breed, nogal ongewoon is van concept.

6 Balmelle *e.a.* 1985.

7 Blanchard *e.a.* 1973.

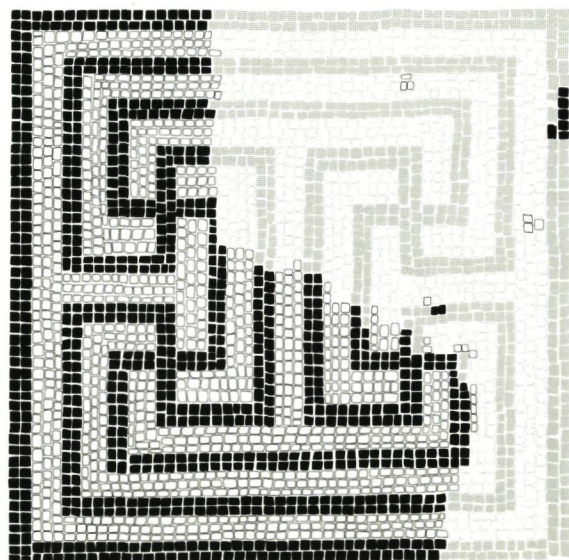

22 *Vierkant paneel met rechte lijnig geometrisch motief. Sch. 1:8.*
Square panel with rectilinear geometric motif. Scale 1:8.

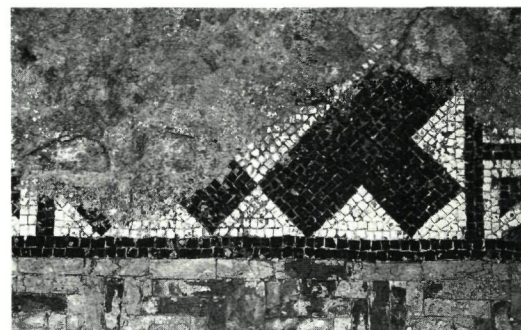
23 *Vierkant paneel met rechte lijnig geometrisch motief. Sch. 1:8.*
Square panel with rectilinear geometric motif. Scale 1:8.

24 *Vierkant paneel met rechte lijnig geometrisch motief. Sch. 1:8.*
Square panel with rectilinear geometric motif. Scale 1:8.

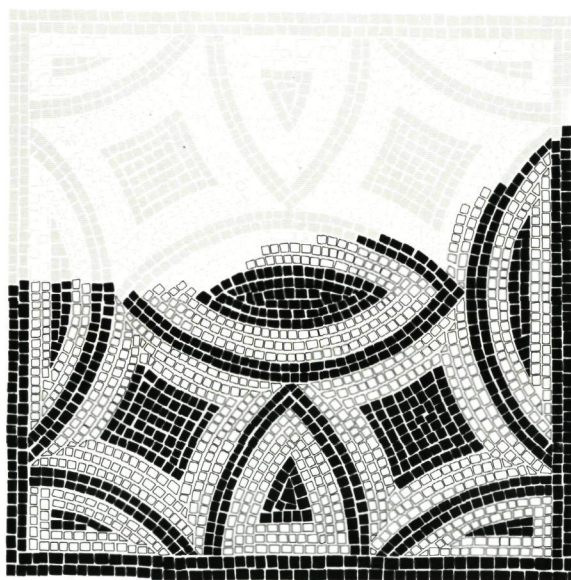

25 Vierkant paneel met rechte lijnig geometrisch motief. Sch. 1:8.

Square panel with rectilinear geometric motif. Scale 1:8.

26 Vierkant paneel met rechte lijnig geometrisch motief. Sch. 1:8.

Square panel with rectilinear geometric motif. Scale 1:8.

Bovendien lijken niet alle, door ons aange- troffen motieven in de repertoria te zijn voorzien. Tenslotte is het ook niet onze bedoeling geweest hier een gedetailleerd, zo mogelijk zelfs volledig overzicht van alle details te geven. De beschrijving is eerder gericht op het aangeven van de algemene principes die aan het decoratiesysteem ten grondslag liggen. Om de tekst zo eenvoud- igit mogelijk te houden, hebben we het mozaïek, op enkele uitzonderingen na, be- schreven vanuit het standpunt van de zwarte gedeelten. Uiteraard hadden we ook sys- tematisch de witte tussenruimten in de beschrijving kunnen opnemen, maar dat is, zoals gezegd, met het oog op een eenvoudige voorstelling van zaken, zoveel moge- lijk vermeden.

Rondom in de gang bevindt zich een band van ca. 0,5 m breed in *opus spicatum* (tegeltjes in terra cotta van ca. 2 x 9 cm, neergelegd in een visgraatverband) (plan 3 en fig. 16). Er zijn geen aparte externe boorden tussen het mozaïekveld en de omliggende band in *opus spicatum*, noch interne banden, die de verschillende pane- len binnen het eigenlijke veld van elkaar scheiden. Het zgn. mozaïektapijt bestaat dan ook alleen maar uit het veld zelf en heeft een afmeting van ca. 2 m x 18 m. Het is opgebouwd uit cirkelvormige, rechthoe- kige en vierkante panelen.

Centraal op de lengteas van de gang lag een reeks van 14 cirkelvormige panelen of medaillons. Van vier daarvan hebben we overblijfselen *in situ* aangetroffen. Dat vol-

stond nog net om vast te kunnen stellen dat het om een afwisseling van twee soorten ging.

Een eerste type was telkens omkaderd door een lijn van twee rijen steentjes (fig. 17). De opvulling bestond vermoedelijk altijd uit een geometrisch motief. Eén dergelijk motief hebben we nog kunnen reconstrueren. Het gaat om concentrische cirkels, opgebouwd met op elkaar aansluitende ruiten (zwart) die op hun beurt gelijkzijdige driehoeken (wit) vormen. De ruiten en driehoeken worden naar binnen toe kleiner. We hebben er echter geen enkele aanwijzing voor hoever dit systeem naar het centrum is voortgezet. Verderop, in een tweede medaillon van dit type, is nog een spoor van een ander geometrisch motief zichtbaar, te klein echter om nog een reconstructie te kunnen voorstellen. Het wijst er in elk geval op dat de geometrische opvullingen van dit eerste type cirkels niet overal dezelfde zijn geweest.

De omkadering van het tweede type bestaat van buiten naar binnen uit een lijn van twee rijen steentjes, een lijn van getande, gelijkbenige driehoeken en een tweede lijn van twee rijen steentjes. We vermoeden dat deze tweede soort cirkels telkens een figuratief motief heeft bevat. In één medaillon is tenminste nog net de punt van een groen blad bewaard gebleven (fig. 18).

Zoals gezegd, wisselen beide typen cirkelvormige panelen elkaar af. Ertussen bevindt zich telkens een rechthoekig paneel (fig. 19). Van één daarvan hebben we de opvulling nog kunnen reconstrueren. Ze bestaat uit vier kleine driehoeken en een ruit met een ingeschreven *swastika*, waarvan de lijnen parallel met die van de ruit verlopen. Mogelijk kwam dit motief telkens terug over de gehele lengte van de mozaïek. Dat is in elk geval zo voor het onmiddellijk hierna te bespreken tweede soort rechthoekige panelen. Naar analogie daarvan hebben we het dan ook als dusdanig op de reconstructie aangevuld, hoewel elke rechtstreekse aanwijzing ontbreekt. Tenslotte moet er nog op worden gewezen dat de lege ruimten tussen de cirkels en de aangrenzende rechthoekige en vierkante panelen telkens opgevuld zijn met acht kleine driehoeken.

Links en rechts van deze centrale rij medaillons bevindt zich een reeks van afwisselend vierkante en rechthoekige panelen (plan 3 en fig. 16). De rechthoekige

bevinden zich altijd exact links en rechts van een centraal medaillon, de vierkante vullen de ruimtes tussen de rechthoekige op. De vierkante panelen bevatten telkens een ander geometrisch motief. Bij de rechthoekige panelen wordt, zoals in de vorige paragraaf reeds werd aangekondigd, hetzelfde motief altijd weer herhaald (fig. 20). Naar buiten, tegen de band in *opus spicatum*, zitten in een smalle rechthoek telkens een cirkelsegment, een boogsegment en twee kleine driehoeken. Naar binnen, tegen de medaillons, bevinden zich altijd weer, binnen een bredere rechthoek, drie in elkaar gelegde ruiten met in de vier hoeken telkens een driehoek.

Zoals gezegd bevatten de vierkante panelen altijd een ander motief. Wel zit er een zeker systeem in. Het gaat om afwisselend een rechtlijnig geometrisch motief in zwart-wit (telkens viermaal dezelfde tekening) en een cirkelvormig geometrisch motief in kleur (een vierlobbige gestileerde bloem). Van de eerste soort hebben we nog overblijfselen van zes tekeningen, van de tweede soort zijn resten van vier tekeningen bewaard gebleven. De motieven staan links en rechts van de lengteas van de vloer in spiegelbeeld tegenover elkaar.

Van zuid naar noord komen we de volgende rechtlijnig geometrische motieven tegen:

- fig. 21: vier vierpuntige sterren, gevormd door gelijkzijdige driehoeken, die elkaar allemaal met de punten raken. De ruimten tussen twee elkaar met de punten rakende sterren zijn telkens opgevuld met een ruit. Centraal in de sterren is een gestileerd bloemvormig motief aangebracht, bestaande uit een centraal steentje omringd door vier uit drie steentjes opgebouwde V's.

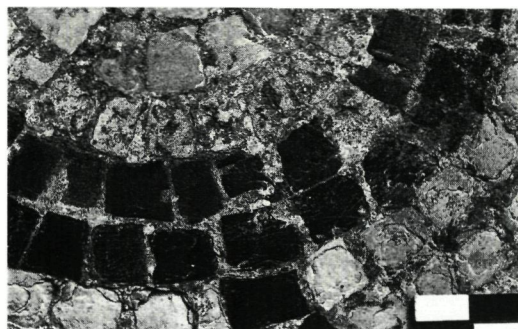
- fig. 22: vier schuin in de hoeken van het paneel geplaatste vierkanten, telkens opgevuld met een *swastika*, waarvan de armen uitlopen in de hoeken van de vierkanten. Centraal wordt met telkens één zijde van de vier vierkanten een ruit beschreven. Daarin bevindt zich nog een kleinere ruit. Naar analogie daarvan zijn vier gelijkzijdige driehoeken, beschreven door zijden van het paneel en van de vierkanten zelf, opgevuld met kleinere, gelijkvormige driehoeken. Het centrum van het paneel ontsnapt ons.

- fig. 23: twee elkaar overlappende, recht-opstaande zgn. sleutelbaarden, één eerste graads en één tweede graads, die samen vier *swastika*'s vormen⁸.

27 Detail van het rode gedeelte van een cirkelvormig geometrisch motief met scherfjes van versierde *terra sigillata*.

Detail of the red ornament of a curvilinear geometric motif made with fragments of decorated *terra sigillata*.

- fig. 24: viermaal twee rechthoeken met ingeschreven ruit.

- fig. 25: vier, schuin in de hoeken van het paneel gezette T-vormige tekeningen. Het centrum van het paneel ontgaat ons.

- fig. 26: vier schuin in de hoeken van het paneel geplaatste vierkanten met naar binnen gebogen zijden. Binnen elk vierkant wordt een gelijkvormig motief hernomen. Centraal wordt een klos gevormd door de aaneensluiting van telkens één (binnen)zijde van de vier vierkanten. Daarbinnen wordt hetzelfde motief, een klos, hernomen. De overige zijden van de vierkanten vormen, samen met de zijden van het paneel zelf, ogieven en cirkelsegmenten. Naar analogie van het centrum en de vier vierkanten zijn ook deze gedeelten opgevuld met gelijkvormige motieven. Dit paneel is, voor zover we weten, het enige in zwart-wit dat tevens uit gebogen lijnen is opgebouwd.

Daarnaast zijn gedeelten van vier cirkelvormige geometrische motieven bewaard ⁹. Van zuid naar noord gaat het om de volgende panelen:

- pl. 2: B: gebogen *swastika*-motief, opgebouwd met vier S-vormige armen rond een centrale cirkel.

- pl. 3: A: gestileerde bloem, van buiten naar binnen opgebouwd met een vierlobbige lijn, een achtlobbige lijn en een cirkel. Het centrale gedeelte ontgaat ons.

- pl. 3: B: gestileerde bloem, van buiten naar binnen opgebouwd met een cirkel en een vierlobbige lijn. Het centrale gedeelte ontsnapt ons.

- pl. 4: gestileerde bloem, van buiten naar binnen opgebouwd met een cirkel, een vierlobbige lijn en een achtlobbige lijn. Het centrale gedeelte ontgaat ons.

In deze cirkelvormige geometrische motieven zijn naast zwart en wit ook nog drie kleuren rood, groen en geel verwerkt. Een opvallend, doch bij mozaïeken vaker voor-

komend verschijnsel, is het gebruik van scherfjes *terra sigillata* voor de rode delen (fig. 27). Sommige konden nog geïdentificeerd worden als fragmentjes, afkomstig van een Flavische Drag. 29.

Een gedetailleerde studie van dit mozaïek, waarbij voor elk motief afzonderlijk naar parallellen moet worden gezocht, is voorzien voor het eindverslag. Hier beperken we ons tot een tweetal algemene opmerkingen.

Vooreerst is het weinig waarschijnlijk dat in Tongeren een zelfstandig atelier van mozaïekleggers aan het werk is geweest. Daarvoor was de markt niet groot genoeg. De makers van dit mozaïek zullen dan ook van elders gekomen zijn. Men zou daarbij op de eerste plaats kunnen denken aan Trier ¹⁰, waarvan de bloei echter vooral na het midden van de 2de eeuw wordt gesitueerd. Gezien de relatief vroege datering die we aan dit mozaïek kunnen toeschrijven (einde van de 1ste eeuw en eerste helft van de 2de eeuw) mogen we o.i. invloeden vanuit Zuid-Gallië niet uitsluiten. In elk geval past het versieringspatroon volledig in de voor het noordwesten van het rijk kenmerkende stijl, met zijn uitgesproken voorkeur voor geometrische motieven ¹¹. Het is jammer dat van de figuratieve scènes, die we in een deel van de centrale medaillons vermoeden, niets bewaard is gebleven. Thema en stijl daarvan zouden het situeren van het mozaïek in een breder kader heelwat hebben kunnen vergemakkelijken.

Op de tweede plaats heeft de ontdekking van deze vloer ons nog maar eens geleerd hoe gebrekkig onze kennis van Romeins Tongeren is. Er zouden heelwat meer mozaïeken in de Tongerse ondergrond bewaard kunnen zijn dan we op dit ogenblik vermoeden. Op basis van het geringe aantal gekende mozaïekvloeren in Tongeren en een aantal andere Noord-Gallische steden heeft men wel eens de hypothese geformuleerd dat de koopkrachtige elite hier minder geïnvesteerd zou hebben in stadswoningen dan bv. in steden als Reims en Trier ¹². Afgaande op de vele rijke *villae* en *tumuli* in de civitas van de *Tungri* zou de lokale aristocratie in onze streken meer aandacht hebben besteed aan de uitbouw van landelijke residenties. Intensiever onderzoek in de Noord-Gallische steden zou dit beeld nog ingrijpend kunnen veranderen.

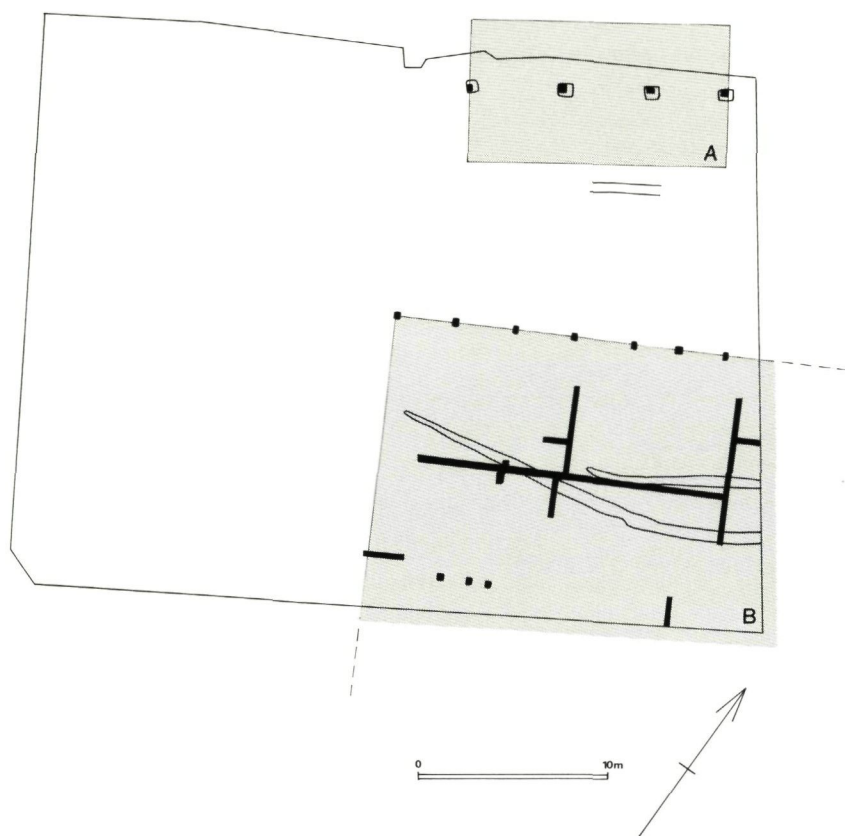
⁹ Lancha 1983.

¹⁰ Parlasca 1959, 109-128.

¹¹ Darmon 1981, 296-307.

¹² Wightman 1985, 89 en 138-139.

28 Schematische overzichtsplattegrond van de perioden 1B (A) en 2 (B). General outline plan of periods 1B (A) and 2 (B).

5 De aard van de bewoning

Om een goed inzicht te krijgen in zowel de aard van de activiteiten die zich hebben afgespeeld in de hierboven beschreven gebouwen als in de sociale status van de bewoners, zullen we ons vooral moeten baseren op het onderzoek van het cultureel- en ecologisch-archeologisch materiaal dat tijdens de opgraving is ingezameld. Op dit ogenblik wordt daar nog aan gewerkt, zodat een eindoordeel voorlopig achterwege moet blijven. Toch kunnen aan de hand van alleen maar het sporenbestand en de eerste indrukken die het materiaal heeft nagelaten toch al enige hypothesen worden geformuleerd.

Over de ontstaansgeschiedenis van Romeins Tongeren heeft het onderzoek aan de Hondstraat geen nieuwe informatie opgeleverd. Het oudste spoor is een enkele palenrij, die we alleen stratigrafisch ouder dan de constructies van de laat-Augusteïsch en Tiberische tijd kunnen dateren (periode 1A).

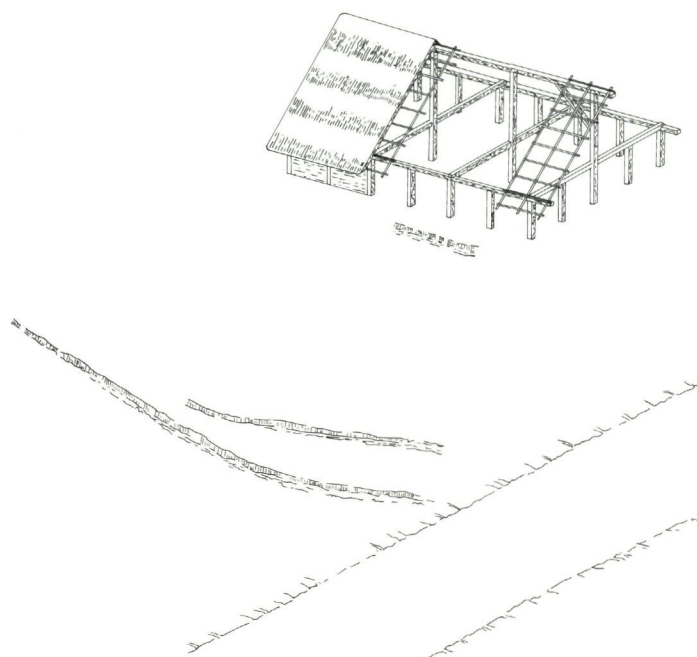
Voor de volgende fase, periode 1B, gedateerd in de eerste decennia n.Chr., zijn we beter ingelicht. In die periode werd aan de noordrand van het opgravingsterrein een tweeschepig woonstalhuis van het type Alphen-Ekeren opgericht (fig. 28:A en 29), terwijl in het zuidelijk gedeelte enkele greppels werden gegraven. Het woonstalhuis was weliswaar met de smalle zijde naar een zijstraat van het dambordplan gericht, maar de oriëntatie van de as week er enigszins van af. Het geheel geeft de indruk van een eerder losse constellatie van een boerderij met erfafbakening. Merkwaardig is dat met deze inheemse bouwstijl uitsluitend, eerder rijk, Romeins en Gallo-Romeins aardewerk is geassocieerd. Handgevormd aardewerk ontbreekt. Dit verschijnsel hebben we op nog meer uitgesproken wijze al kunnen vaststellen op een opgravingsterrein aan de Kiekenstraat. Toen hebben we de hypothese geformuleerd dat we te maken hebben met leden van de inheemse geromaniseerde aristocratie, een verklaring die ook wel eens voor dit terrein zou kunnen gelden ¹³.

¹³ Vanderhoeven *et al.* 1991a, 120-122 en 1991b, 6-7.

29 *Reconstructie van de periode 1B.*

Reconstruction of period 1B.

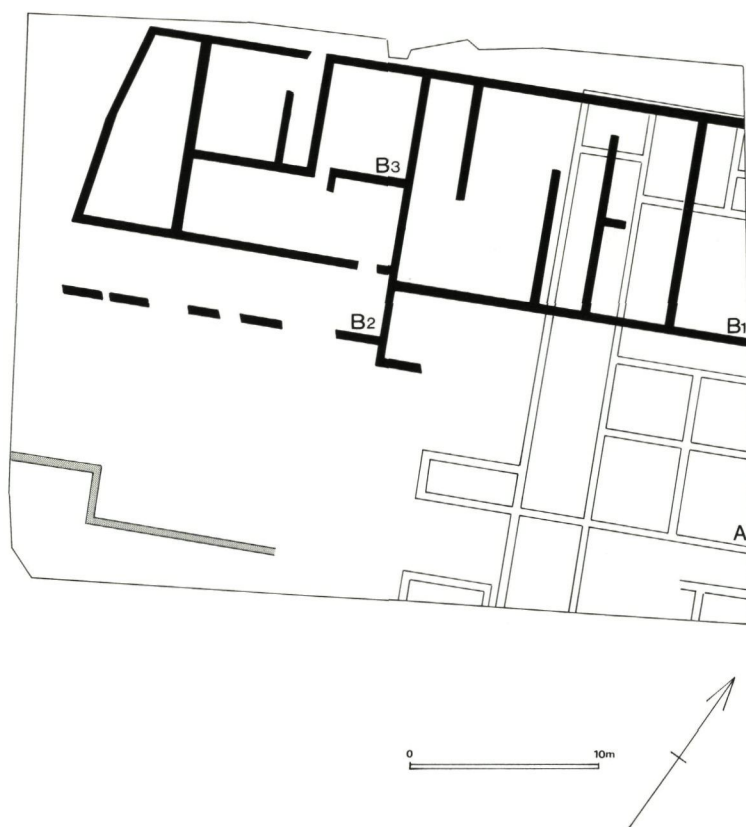

In de volgende periode 2, gedateerd in de Claudische en Neronische tijd, treden ingrijpende wijzigingen op (fig. 28: B). Het tweeschepig woonstalhuis in het noorden van het terrein wordt afgebroken en in de plaats gaat men ten zuiden ervan een houten constructie aanleggen. Daarbij verandert niet alleen het huistype maar ook de bouwtechniek. De noordelijke buitenwand bestaat nog uit een rij diep ingegraven palen, maar de binnenwanden zijn gefundeerd door in ondiepe greppels neergelegde houten balken. Ook wordt voor het eerst beschilderd pleisterwerk gebruikt. We zien m.a.w. een romanisering in de huisbouw op gang komen. Alles wijst op een grootschalig aangelegde, weliswaar houten, maar tegelijk ook luxueus ingerichte residentie. Deze woning brandt af in 69/70. Het aardewerk en ander materiaal verraden, net zoals voor de voorgaande periode, een grote welstand. Aangezien deze houtbouw niet over het tweeschepig woonstalhuis van de vorige periode heen is aangelegd, maar onmiddellijk ten zuiden ervan, zou het voor beide perioden wel eens om dezelfde groep bewoners kunnen gaan: leden van de inheemse aristocratie die in toenemende mate delen van hun rijkdom

in stedelijke residenties gaan investeren. Allicht hadden zij hun machtsbasis in die vroege periode nog op het platteland, maar tegelijk zullen zij zich ook aangetrokken hebben gevoeld tot de nieuwe, door de Romeinse overheid gestichte, civitashoofdplaats.

De brand van 69/70 betekende wellicht een breuk in de bewoningsgeschiedenis. De gewelddadige gebeurtenissen van de Batavenopstand zullen niet alleen de samenstelling van de lokale elitegroepen in het algemeen hebben aangetast, maar meer specifiek kan de brand in Tongeren ook ernstige verschuivingen in de bezitsverhoudingen binnen de stad hebben veroorzaakt. Niettemin blijven we met de bewoners van de stenen gebouwen van periode 3 en 4 in dezelfde sociale groep. Over de functie van de eerste steenbouw (periode 3), gedateerd in het laatste kwart van de 1ste eeuw en de eerste helft van de 2de eeuw, kan geen twijfel bestaan (fig. 30: A en 31). Het gaat om een luxueus ingerichte stadswoning, die in één keer is aangelegd. De tweede steenbouw (periode 4), gedateerd in de tweede helft van de 2de eeuw en de 3de eeuw, is in meerdere fasen tot stand gekomen (fig. 30: B en 32). De oudste kern

30 Schematische overzichtsplattegrond van de perioden 3 (A) en 4 (B). General outline plan of periods 3 (A) and 4 (B).

was waarschijnlijk voorzien van een hypocaust-systeem en had allicht een woonfunctie (fig. 30: B1). De latere, achteraan bijgebouwde vertrekken, waren misschien wel een bedrijfsgedeelte (fig. 30: B2 en B3). Hoe dan ook, met beide woningen, zowel van periode 3 als van periode 4, zitten we in de bovenlagen van de provinciaal-Romeinse maatschappij. Wel had de inheemse aristocratie sinds de 1ste eeuw ingrijpende veranderingen ondergaan. De talrijke nieuwe mogelijkheden voor ambachtelijke en commerciële activiteiten effende - allicht via investeringen in grondbezit - voor een aantal de weg om tot de lokale elite door te dringen. Op die manier werd de traditionele inheemse aristocratie aangevuld. Het is in deze groep, die zich toeleegde op de financiering van de publieke werken in de stad, en waaruit de lokale bestuurders van de *civitas* voortkwamen, dat we de bewoners van de 2de- en 3de-eeuwse stenen constructies aan de Hondstraat moeten zoeken ¹⁴.

SUMMARY

Rescue Excavations at the Hondstraat in Roman Tongres (Prov. of Limburg) Interim Report.

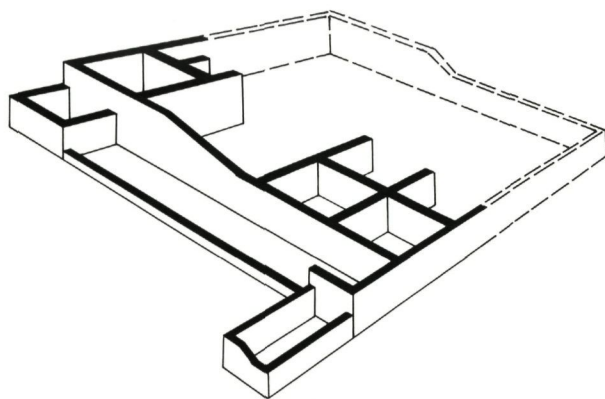
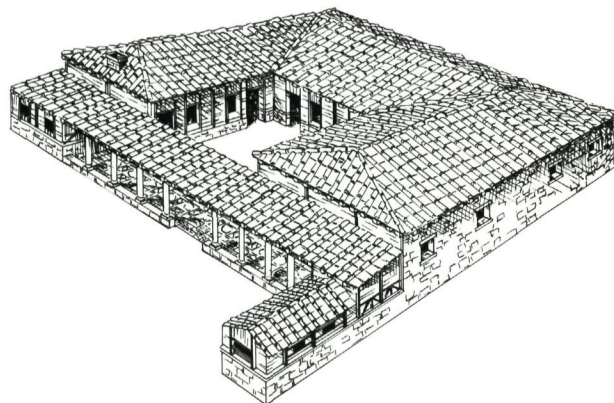
During the period from July 1989 till January 1990, the Institute for the Archaeological Heritage of the Flemish Community, with the help of the province of Limburg and the city of Tongeren, conducted the rescue excavation of a building-site covering some 1200 m². This area is located in the western part of the zone in which Roman streets are laid in a rectangular grid, immediately south of the *decumanus maximus*. One of the NNW-SSE streets is situated approximately 10 m east of the excavated area. This ground is located within both the 2nd and 4th century city walls.

An alignment of post-holes in the northern part of the excavated area is the oldest feature uncovered (period 1A). Its precise dating could not be ascertained.

¹⁴ Drinkwater 1978; Wightman 1985, 71-74 en 187-190; Frezouls 1984.

31 *Reconstructie van de periode 3.*
Reconstruction of period 3.

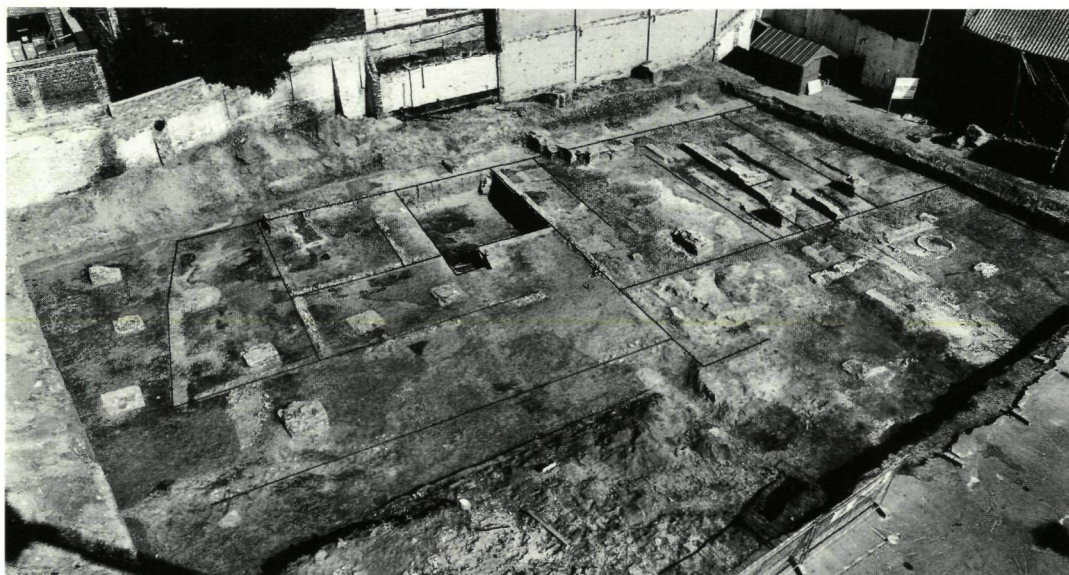
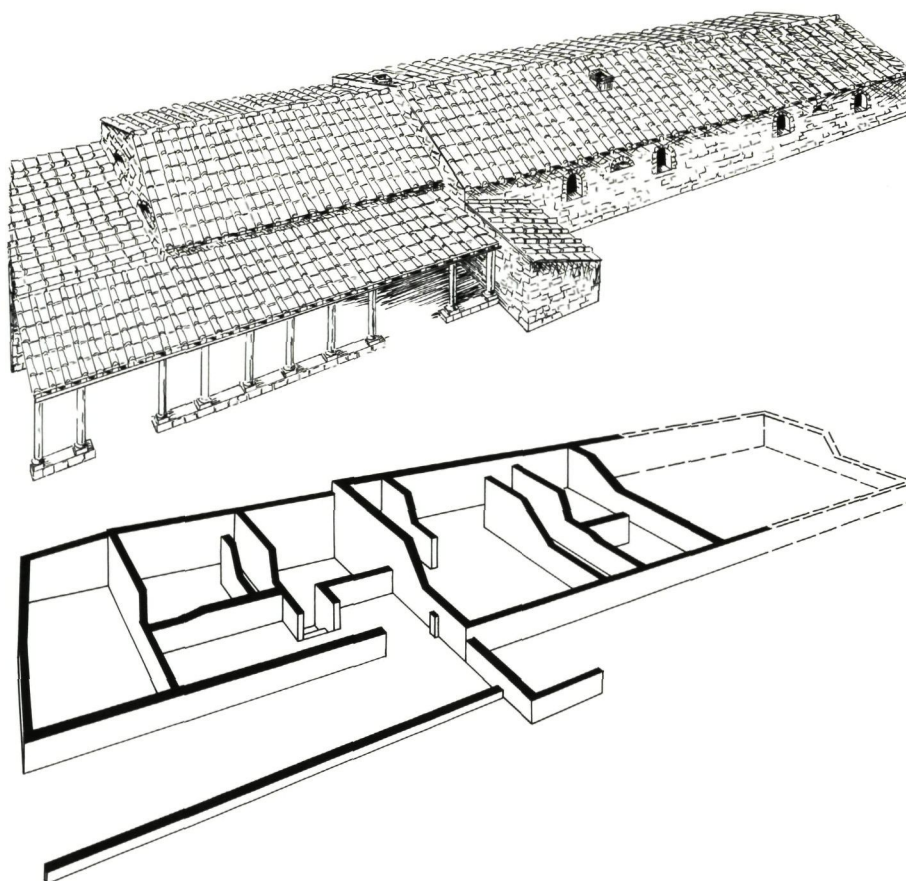

According to its stratigraphical position it certainly is considered older than the following building (period 1B) which can be dated to the late Augustean and Tiberian reigns. This building, also located in the northern part of the excavated area, is a wooden, two-aisled house of the Alphen-

Ekeren type (plan 1: 2, fig. 5, fig. 32: A and fig. 33). This native house-type, with rectangular ground plan and combining a dwelling and a byre, is well known in the northern part of the *Civitas Tungrorum*. In most cases only the central row of deeply laid posts, supporting the ridge-purlin, is

32 *Reconstructie van de periode 4.*
Reconstruction of period 4.

preserved¹⁵. Such two-aisled houses have already been discovered elsewhere in the Roman town of Tongres, i.e. on a plot in the *Kielenstraat*¹⁶. On that site they were disposed at right angles to the street of the

rectangular grid. The afore mentioned house on *Hondsstraat* is similarly arranged, although its axis is not quite perpendicular to the street. A possible explanation for this might be found in its situation in a more

¹⁵ De Boe 1988; Slofstra 1991.

¹⁶ Vanderhoeven *e.a.* 1991a, 109-110 en 1991b.

marginal area of town or at a larger distance from the street. Two ditches, probably delimiting the enclosure of this farm, were found in the southern part of the plot.

The next period (period 2) dates from the Claudian and Neronian times. It is marked by a levelling of the light declivity which existed thus far from north to south. A layer of earth was dug in the northern part in order to raise the level of the depression in the southern part. A large wooden building was then constructed on this southern part. Its inner partition walls, decorated with mural paintings, were erected on horizontal sill-beams. This change indicates the gradual romanization of the house building techniques in Tongeren (plan 1: 15 and 16, figs. 6, 7 and 32: B). Other buildings existed north of this urban residence but they were extensively destroyed by later activities (plan 1: 17-25). Some post rows were also discovered which, in contrast to the structures already described, were not disposed at right angles to the street. Their stratigraphic position shows them to be posterior to the levelling of the ground, but anterior to the construction of the buildings mentioned above (plan 1: 6-14). They might have been palisades or temporary boundaries of plots. Anyhow, they certainly do not seem to have been parts of buildings.

The remains of all buildings described thus far were discovered underneath a layer of burned debris, which is present in all parts of the city of Tongres and is traditionally associated with the Batavian revolt in 69/70 AD. This layer contains only pre-Flavian material.

We consider the buildings of both pre-Flavian periods 1B and 2 to be related to the same level of the native society, perhaps even to the same family. The first generation built a farm of native type in the northern part of the ground. This farm was replaced some years later by a residence built in a richer and more romanized manner, situated in the southern part of the excavated area. The archaeological finds are rich and romanized, with a large amount of imported pottery. Handmade ware is absent from all occupation layers. All of these elements indicate they originated from houses of members of local aristocracy, who settled down in town soon after its foundation by Roman authorities. Judging from the material found, especially the pottery but also the building techniques used, the local in-

habitants rapidly adopted the Roman way of life.

The use of stone-work was gradually introduced in house construction after the large fire of 69/70. The first building, still combining stone footings with a timber-framed super-structure, dates from the last quarter of the 1st century and the first half of the 2nd century. The house has a series of rooms around an inner court and a rear gallery. The eastern part, on the street side, is absent and may have been faced by a front-portico (plan 2, figs. 8-11 and 34-35). The rear portico, measuring 19 m by 3 m, was furnished with a mosaic floor (plan 3, figs. 16-31, pl. X), three quarters of which was destroyed in Roman and medieval times. Nevertheless, the remaining preserved parts allow a reconstruction of the decorative pattern, since the mosaic is composed of geometric motifs arranged symmetrically on either side of the longitudinal axis of the corridor. The mosaic was badly damaged in Roman times and covered by a thin layer of mortar.

This house was burned down shortly after the middle of the 2nd century. It was subsequently replaced by a new and entirely stone-built house, which was inhabited during the second half of the 2nd century and the 3rd century. Distinct from the preceding building, which was erected in one single phase, the later building was constructed in successive stages. The residential part was the oldest (phase 1) and was supposedly equipped with a heated room (*hypocaustum*) (fig. 34: B1). An annex was adjoined later (phase 2) (fig. 34: B2), to which a cellar was eventually added (phase 3) (fig. 34: B3).

The violent events during the Batavian revolt certainly affected Roman aristocracy and the burning of Tongres most probably modified the spatial organisation of the town. However, our two stone-built houses were relatively rich urban residences. Once again the occupants of these houses were probably local aristocracy; however, the aristocracy of the 2nd and 3rd centuries probably differed from that of the pre-Flavian times. During the 2nd century a large number of this aristocracy must have been involved in trade and handicraft production. To be fully accepted among local nobility they had to invest their wealth in land property and urban residences. They could, in this way, participate more easily in

local government of the *civitas* and also take part in the financing of public works in the *civitas* capital. This provided them with an essential element in the accession to power¹⁷.

Although the excavated ground is located inside the 4th century city walls, no building structures of this period were found. The deep excavation of the ground during the middle ages has destroyed the late Roman

strata. Even the occupation layers of the 2nd century stone-built houses have disappeared. The level of the ground prior to the excavations was already approximately 2 m below that of the adjoining plots. One pit in the cellar floor of the second stone-built house contained 4th century material. It therefore seems possible that at least part of this building was still inhabited at that time.

BIBLIOGRAFIE

- BALMELLE C., BLANCHARD-LEMEE M., CHRISTOPHE J., DARMON J.P., GUIMIER-SORBETS A.-M., LAVAGNE H., PRUDHOMME R. & STERN H., 1985: *Le décor géométrique de la mosaïque romaine. Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotropes*, Paris.
- BLANCHARD M., CHRISTOPHE J., DARMON J.P., LAVAGNE H., PRUDHOMME R. & STERN H. 1973: *Répertoire graphique du décor géométrique dans la mosaïque antique*, Bulletin de l'association internationale pour l'étude de la mosaïque antique 4, Paris.
- DARMON J.A.P. 1981: Les mosaïques en occident I. In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* II, 12, 2, 266-379.
- DE BOE G. 1988: De inheems-Romeinse houtbouw in de Antwerpse Kempen. In: BRENDERS F. & CUYT G. (red.), *Van beschaving tot opgraving. 25 jaar archeologisch onderzoek rond Antwerpen*, Antwerpen, 47-62.
- DRINKWATER J.F. 1978: The Rise and the Fall of the Gallic Iulii: Aspects of the Development of the Aristocracy of the Three Gauls under the Early Empire, *Latomus* XXXVII 4, 817-850.
- FREZOULS E. 1984: Evergétisme et construction urbaine dans les Trois Gaules et les Germanies, *Revue du Nord* 66, 27-54.
- GUIMIER-SORBETS A.-M. 1983: Le méandre à pannetons de clef dans la mosaïque romaine. In: *Mosaïque. Recueil d'hommages à Henri Stern*, Paris, 195-209.
- LANCHA J. 1983: Florilège viennois. In: *Mosaïque. Recueil d'hommages à Henri Stern*, Paris, 245-251.
- PARLASCA K. 1959: *Die römischen Mosaiken in Deutschland*, Römisch-germanische Forschungen 23, Berlin.
- SLOFSTRA J. 1991: Changing Settlement Systems in the Meuse-Demer-Scheldt Area during the Early Roman Period. In: *Images of the Past*, Studies in pre- en protohistorie 7, 131-199.
- STERN H. 1960: *Recueil général des mosaïques de la Gaule I. Province de Belgique 2. Partie est*, Xe supplément à Gallia, Paris.
- VANDERHOEVEN A., R. VAN DE KONIJNENBURG & DE BOE G. 1987: Het oudheidkundig bodemonderzoek aan de Kienenstraat te Tongeren. Interimverslag 1986, *Archaeologia Belgica* 3, 127-138.
- VANDERHOEVEN A., VYNCKIER G. & VYNCKIER P. 1991a: Het oudheidkundig bodemonderzoek aan de Kienenstraat te Tongeren. Interimverslag 1987, *Archeologie in Vlaanderen* 1, 107-138.
- VANDERHOEVEN A. & VYNCKIER G. 1991b: Het project "stadsonderzoek" te Tongeren. De oudste (?) bewoning, *Archeologie in Limburg* 47, 1-7.
- VANVINCKENROYE W. 1985: *Tongeren Romeinse stad*, Tielt.
- WIGHTMAN E. M. 1985: *Gallia Belgica*, London.

17 Drinkwater 1978; Wightman 1985, 71-74 en 187-190; Frezouls 1984.

A

B

Plan 3

*Overzicht van de mozaïekvloer van de eerste steenbouw (periode 3),
zoals hij werd aangetroffen (A) en na reconstructie (B).*
General plan of the mosaic floor of the first stone built house (period 3):
preserved remains (A) and reconstruction (B).

